TOETSBLOK 2

Thema 3 & 4

Antwoordmodel voor de docent

THEMA 3

Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Brede welvaart & schaarste van de aarde

THEMA 4

Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen, accijns en de rol van de staat

Leerjaar 2 havo/vwo

Alle antwoorden en uitwerkingen bij de lessen en extra rekenopdrachten van dit toetsblok.

Versie november 2026

Antwoordmodel thema 3 — Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Rekenopdrachten — uitwerkingen

Les 3.3

1. Antwoord: € 15 — Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = 6 + 9 = €15,-.
2. Antwoord: € 12 — 18 - 6 = €12,- aan externe kosten.
3. Antwoord: € 12 — 50% van 8 = €4,-. Totaal: 8 + 4 = €12,-.
4. Antwoord: 150% — (25 - 10) / 10 × 100% = 150%.
5. Antwoord: € 21 — 75% van 12 = €9,-. Totaal: 12 + 9 = €21,-.
6. Antwoord: € 13 — A: 4 + 6 = €10,-. B: 10 + 3 = €13,-. Kledingstuk B heeft de hoogste maatschappelijke kosten: €13,-.
7. Antwoord: € 9 — 200% van 3 = €6,-. Totaal: 3 + 6 = €9,-.
8. Antwoord: 75% — Totaal: 5 + 15 = €20,-. Aandeel externe kosten: 15 / 20 × 100% = 75%.

31. Antwoord: € 30 — Maatschappelijke kosten = productiekosten × 1,20 (productiekosten + 20% daarvan). Productiekosten = 36 / 1,20 = €30,-. Controle: 30 + 6 = €36,-.
32. Antwoord: € 12 — Prijs zonder btw: 12,10 / 1,21 = €10,-. Productiekosten = 10 - 2 (winst) = €8,-. Maatschappelijke kosten = 8 + 4 = €12,-. Let op: de winkelprijs is niet hetzelfde als de productiekosten.
33. Antwoord: 40% — Nieuwe prijs: (10 + 4) × 1,21 = €16,94. Stijging: (16,94 - 12,10) / 12,10 × 100% = 40%. Dat is precies evenveel als de stijging zonder btw (4 / 10 = 40%), omdat de btw beide prijzen met hetzelfde percentage verhoogt.

Les 3.5

1. Antwoord: € 9 — 3 × €3,- = €9,-.
2. Antwoord: € 15,73 — (10 + 3) × 1,21 = €15,73.
3. Antwoord: € 5,46 — Heffing: 2 × 3 = €6,-. Btw: (20 + 6) × 0,21 = €5,46.
4. Antwoord: 33,33% — Nieuwe totaalprijs: (9 + 3) × 1,21 = €14,52. Stijging: (14,52 - 10,89) / 10,89 × 100% ~ 33,3%.
5. Antwoord: € 3,63 — Nieuw: (50 + 3) × 1,21 = €64,13. Oud: 50 × 1,21 = €60,50. Verschil: €64,13 - €60,50 = €3,63.
6. Antwoord: € 47,19 — Heffing: 3 × 3 = €9,-. Totaal: (30 + 9) × 1,21 = €47,19.

31. Antwoord: € 20 — Zonder btw: 31,46 / 1,21 = €26,-. Daar zit €6,- heffing in (2 × €3,-). Waarde bestelling: 26 - 6 = €20,-.
32. Antwoord: 36,4% — Btw: 26 × 0,21 = €5,46. Heffing + btw: 6 + 5,46 = €11,46. Aandeel: 11,46 / 31,46 × 100% ~ 36,4%. Ruim een derde van wat je betaalt, gaat dus naar heffing en btw.

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. Antwoord: € 4 — 5 × 0,80 = €4,-.
2. Antwoord: 120 — 800 × 0,15 = 120 kledingstukken.
3. Antwoord: € 6 — 2 × €3,- = €6,-.
4. Antwoord: € 3 — 25% van 12 = €3,-.
5. Antwoord: 20 — 250 × 0,08 = 20 stuks.
6. Antwoord: € 12,10 — 8,47 + 3,63 = €12,10.

7. Antwoord: 2,4 kg — 8.000 × 0,0003 = 2,4 kg CO2. Ter vergelijking: per schip zou dat ongeveer 50 keer minder zijn, maar dan duurt de reis weken in plaats van dagen.

8. Antwoord: € 10,89 — 9 × 1,21 = €10,89.

9. Antwoord: 26 — 40 × 0,65 = 26 leerlingen.

10. Antwoord: 100 gram — 300 / 3 = 100 gram.

Niveau 3F

1. Antwoord: € 9,45 — 15 × 0,70 × 0,90 = €9,45.

2. Antwoord: 30% — A groeit (260-200)/200×100% = 30%. B groeit (600-500)/500×100% = 20%. A groeit dus het hardst, met 30%.

3. Antwoord: € 1 — Totaal 12 delen; arbeider krijgt 1/12 × 12 = €1,-.

4. Antwoord: € 11,66 — 10 × 1,08 × 1,08 = 10 × 1,1664 ~ €11,66. Dat is meer dan 10 + 2 × 0,80 = €11,60, omdat de tweede verhoging ook over de eerste verhoging gaat.

5. Antwoord: € 24 — 25 × 0,80 × 1,20 = €24,-, dus lager dan het origineel!

6. Antwoord: € 13,31 — 8 + 3 = €11,-. Daarover 21% btw: 11 × 1,21 = €13,31. Let op de volgorde: de btw wordt ook over de heffing berekend.

7. Antwoord: € 20 — Totaal 10 delen; naaiwerk krijgt 5/10 × 40 = €20,-.

8. Antwoord: € 13,23 — $10 \times 1{,}15^2 \sim €13{,}23$.

Oefenbank — modelantwoorden

Les 3.1

1. Leg uit wat schaarste betekent.

Schaarste betekent dat er niet genoeg middelen (zoals geld, tijd of grondstoffen) zijn om aan alle behoeften te voldoen, die in principe onbegrensd zijn. Daardoor moeten er keuzes gemaakt worden.

2. Wat wordt bedoeld met 'de grenzen van de aarde'?

Hiermee wordt bedoeld dat de aarde een beperkte hoeveelheid grondstoffen, schoon water en opnamecapaciteit voor vervuiling en CO2 heeft. Als productie en consumptie sneller groeien dan de aarde kan bijhouden, worden deze grenzen overschreden.

3. Noem twee kenmerken van ultrafast fashion.

Bijvoorbeeld: extreem lage prijzen, en dagelijks (of zeer frequent) nieuwe kledingstukken die worden toegevoegd aan het assortiment.

4. Wat betekent het dat behoeften onbegrensd zijn?

Mensen blijven altijd nieuwe wensen hebben; er komt geen natuurlijk einde aan wat mensen zouden willen hebben of doen.

5. Noem twee voorbeelden van eindige grondstoffen.

Bijvoorbeeld: olie en zeldzame metalen die gebruikt worden in elektronica.

6. Gebruik de bron. Noem twee andere kostenposten (naast het naailoon) die ook nog in de verkoopprijs van 4 euro moeten zitten.

Bijvoorbeeld: de stof/grondstoffen, transport naar Nederland, de fabriek zelf (machines, energie), de btw, en de reclame en winst van het platform.

7. Noem twee trucs waarmee een shopping-app je sneller laat kopen. Leg bij één truc uit hoe die werkt.

Bijvoorbeeld: een aftellend klokje (je krijgt het gevoel dat je nú moet beslissen), een rad van fortuin of muntjes sparen (kopen voelt als winnen), pushmeldingen die je terughalen naar de app, en een algoritme dat je steeds meer van hetzelfde laat zien.

8. Leg uit waarom 'gratis verzending' economisch gezien nooit echt gratis is.

Er bestaat geen gratis verzending: iemand betaalt altijd. Meestal zit de verzending verstopt in de prijs, of betaalt het platform het uit zijn reclamebudget. Een deel van de kosten komt bovendien bij anderen terecht, zoals vervuiling door vliegtransport, die omwonenden en toekomstige generaties raakt. (Het lage loon van de naaister is een ander probleem: dat gaat over eerlijke verdeling, zie les 3.3.)

9. Een webshop voegt dagelijks 5.000 nieuwe kledingstukken toe. Wat zegt dit over het tempo van fast fashion, vergeleken met een traditionele kledingwinkel?

Een traditionele winkel brengt meestal een paar keer per jaar nieuwe collecties uit. Een tempo van duizenden nieuwe items per dag laat zien dat fast fashion-platforms veel sneller produceren en verkopen, wat ook betekent dat er sneller grondstoffen worden gebruikt en sneller kleding wordt weggegooid.

10. Waarom kan een land (of de wereld) niet blijvend meer grondstoffen gebruiken dan de aarde kan vernieuwen?

Veel grondstoffen zijn eindig of hebben tijd nodig om aan te vullen. Als het gebruik structureel hoger ligt dan de aanvulling, raken voorraden op of ontstaat onherstelbare schade aan ecosystemen, waardoor toekomstige generaties minder overhouden.

11. Geef een voorbeeld van een keuze die je zelf maakt vanwege schaarste van geld, en een voorbeeld vanwege schaarste van tijd.

Bijvoorbeeld: schaarste van geld leidt ertoe dat je kiest tussen twee kledingstukken omdat je niet beide kunt betalen. Schaarste van tijd leidt ertoe dat je kiest tussen huiswerk maken en sporten, omdat een dag maar 24 uur heeft.

12. Leg uit waarom fast fashion-platforms extreem lage prijzen kunnen aanbieden.

Bijvoorbeeld: productie op grote schaal, lage lonen in productielanden, direct verzenden van de fabriek naar de klant (zonder winkel), en het niet meerekenen van de schade aan het milieu in de prijs.

13. Waarom is "gratis retourneren" ook niet echt gratis voor de samenleving?

Retourzendingen kosten transport, verpakking en soms wordt geretourneerde kleding zelfs vernietigd. Deze kosten worden gedragen door het milieu of verwerkt in de prijs van andere producten, ook al voelt het voor de klant gratis.

14. Leg uit waarom deze klant hier een lastige afweging beschrijft, gebruikmakend van het begrip schaarste.

De klant heeft zelf ook maar een beperkt (schaars) budget. Ook al vindt ze de arbeidsomstandigheden niet oké, duurdere, eerlijkere kleding past soms niet binnen haar eigen financiële mogelijkheden — schaarste dwingt haar tot een lastige keuze tussen twee dingen die ze allebei belangrijk vindt.

15. Beoordeel: is de lage prijs van een Temu-trui vooral het gevolg van efficiëntie, of van het niet meerekenen van kosten? Onderbouw je antwoord.

Beide spelen mee: grootschalige productie en efficiënte logistiek verlagen de kosten echt, maar een deel van de lage prijs ontstaat ook doordat externe kosten (zoals vervuiling en CO2-uitstoot) niet in de prijs zijn verwerkt. Ook lage lonen drukken de prijs; dat is geen extern effect, maar een vraag over eerlijke verdeling (les 3.3). Een sterk antwoord onderscheidt deze oorzaken expliciet van elkaar.

16. Leg uit hoe het begrip schaarste zowel op microniveau (jouw portemonnee) als op wereldniveau (de aarde) van toepassing is.

Op microniveau betekent schaarste dat jouw inkomen beperkt is, waardoor je moet kiezen wat je koopt. Op wereldniveau betekent schaarste dat de grondstoffen en opnamecapaciteit van de aarde beperkt zijn, waardoor de mensheid als geheel moet kiezen hoeveel en hoe er geproduceerd en geconsumeerd wordt. Het onderliggende principe (beperkte middelen, onbegrensde behoeften) is in beide gevallen hetzelfde.

17. Sommige economen zeggen dat "eindeloze economische groei" op een eindige planeet een probleem is. Andere economen denken dat groei kan samengaan met minder vervuiling ("groene groei"). Leg beide standpunten uit en geef aan welk standpunt jou het meest overtuigt.

Standpunt 1: groei betekent vaak meer productie en consumptie, dus meer grondstoffen en vervuiling; op een eindige planeet stuit dat op een grens. Standpunt 2: groei kan ook bestaan uit betere of andere producten en diensten (bijvoorbeeld reparatie, tweedehands, schone energie), waardoor de economie groeit terwijl het grondstoffengebruik en de uitstoot dalen ("ontkoppeling"). Een sterk antwoord legt beide uit en onderbouwt de eigen keuze met een argument of voorbeeld.

Les 3.2

1. Leg het verschil uit tussen welvaart in enge zin en brede welvaart.

Welvaart in enge zin gaat over hoeveel geld je hebt en wat je daarmee kunt kopen. Brede welvaart kijkt breder: ook gezondheid, milieu, veiligheid, vrije tijd en welzijn tellen mee.

2. Noem de drie invalshoeken die het CBS gebruikt om brede welvaart te meten.

Hier en nu, later, en elders.

3. Geef een voorbeeld van iets dat bij brede welvaart hoort, maar niet in geld is uit te drukken.

Bijvoorbeeld: gezondheid, een schoon milieu, vrije tijd, of veiligheid.

4. Wat zijn de drie invalshoeken "hier, later, elders" bedoeld te laten zien?

Ze laten zien dat welvaart drie kanten heeft: voor onszelf nu (hier), voor toekomstige generaties (later), en voor

mensen in andere landen (elders).

5. Noem een voorbeeld van brede welvaart die met de invalshoek "later" te maken heeft.

Bijvoorbeeld: het achterlaten van een leefbare planeet met voldoende grondstoffen voor toekomstige generaties.

6. Een trui van €4,- verhoogt jouw welvaart in enge zin. Leg uit hoe dit tegelijk ten koste kan gaan van brede welvaart 'elders'.

De lage prijs kan betekenen dat de fabrieksarbeider die de trui maakte weinig loon kreeg of onder slechte omstandigheden werkte. Dat gaat ten koste van de brede welvaart van mensen elders in de wereld, ook al stijgt jouw eigen welvaart in enge zin.

7. Leg uit hoe overmatig kopen ten koste kan gaan van brede welvaart 'later'.

Het produceren van steeds meer kleding kost grondstoffen en veroorzaakt vervuiling en CO2-uitstoot. Deze gevolgen blijven bestaan, ook nadat jij de kleding allang niet meer draagt, en kunnen de brede welvaart van toekomstige generaties verlagen.

8. Waarom is het lastig om brede welvaart in één getal samen te vatten?

Brede welvaart bestaat uit heel verschillende onderdelen (geld, gezondheid, milieu, geluk) die lastig met elkaar te vergelijken zijn. Bovendien kunnen mensen het oneens zijn over hoe zwaar elk onderdeel moet meewegen, waardoor er geen simpel, objectief totaalcijfer bestaat.

9. Bedenk zelf een voorbeeld waarbij welvaart in enge zin stijgt, maar brede welvaart daalt.

Bijvoorbeeld: je koopt veel goedkope kleding die je amper draagt. Je welvaart in enge zin stijgt (je hebt meer spullen voor hetzelfde geld), maar de brede welvaart daalt door verspilling, vervuiling en mogelijk uitbuiting bij de productie.

10. Leg uit waarom een land met een hoog bbp per hoofd toch een lage brede welvaart kan hebben.

Het bbp meet alleen de geldwaarde van productie, niet zaken als milieuvervuiling, ongelijkheid of gezondheid. Een land kan dus economisch rijk zijn (hoog bbp), maar toch slecht scoren op brede welvaart als die andere factoren negatief zijn.

11. Waarom kan het kopen van een goedkoop product de brede welvaart "elders" negatief beïnvloeden, ook al voelt de koper daar niets van?

De lage prijs kan het gevolg zijn van slechte arbeidsomstandigheden of milieuschade bij de productie in een ander land. De koper ervaart dit niet direct, maar de brede welvaart van mensen in het productieland kan er wel door dalen.

12. Beoordeel: kan een land een hoge welvaart in enge zin hebben, maar een lage brede welvaart? Onderbouw met een voorbeeld.

Ja, dat kan. Een land met een hoog gemiddeld inkomen kan tegelijk kampen met veel vervuiling, lange werkweken of grote ongelijkheid, waardoor de brede welvaart lager uitvalt dan het inkomen alleen zou doen vermoeden. Een sterk antwoord noemt een concreet voorbeeld, zoals een land met hoge productie maar ernstige milieuschade.

13. Leg uit waarom verschillende mensen het oneens kunnen zijn over hoe zwaar 'elders' moet meewegen in brede welvaart.

Mensen kunnen verschillend denken over hoeveel verantwoordelijkheid je hebt voor mensen buiten je eigen land, en hoe je die verantwoordelijkheid afweegt tegen je eigen belangen (zoals een lage prijs). Er is geen objectieve maatstaf voor hoe zwaar dit moet wegen, waardoor meningen hierover uiteen kunnen lopen.

14. Verklaar hoe de dalende prijs van kleding de afgelopen decennia zowel welvaart in enge zin kan hebben verhoogd, als brede welvaart kan hebben verlaagd.

Lagere prijzen betekenen dat consumenten met hetzelfde inkomen meer kunnen kopen, wat de welvaart in enge zin verhoogt. Tegelijk kan dit gepaard zijn gegaan met meer productie, meer vervuiling, meer textielafval en druk op lonen en arbeidsomstandigheden elders, wat de brede welvaart (hier en nu, later, elders) juist kan hebben verlaagd.

Les 3.3

1. Leg uit wat een extern effect is.

Een extern effect is een gevolg van productie of consumptie dat invloed heeft op mensen die niet zelf bij de aankoop betrokken zijn, en dat niet in de prijs is verrekend.

2. Noem twee voorbeelden van negatieve externe effecten bij fast fashion.

Bijvoorbeeld: watervervuiling door verfstoffen, CO2-uitstoot door productie en transport, en textielafval dat gestort of verbrand wordt.

3. Wat is het verschil tussen productiekosten en maatschappelijke kosten?

Productiekosten zijn de kosten die het bedrijf zelf betaalt (stof, loon, fabriek, transport). Maatschappelijke kosten zijn de productiekosten plus de externe kosten die bij anderen terechtkomen, zoals vervuiling.

4. Wat is het "de vervuiler betaalt"-principe in één zin?

De kosten van vervuiling worden alsnog bij de veroorzaker gelegd, bijvoorbeeld via een heffing.

5. Noem een voorbeeld van een positief extern effect.

Bijvoorbeeld: een vaccinatie die ook de mensen om jou heen beschermt, of een mooi onderhouden voortuin waar de hele straat van geniet zonder ervoor te betalen.

6. Een T-shirt heeft €5,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €7,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = €5,- + €7,- = €12,-.

7. Leg uit waarom marktfalen ontstaat bij negatieve externe effecten.

Bedrijven rekenen in hun prijs alleen met hun eigen kosten, niet met de externe kosten. Omdat kopers die externe kosten niet terugzien in de prijs, wordt er meer geproduceerd en gekocht dan wenselijk zou zijn als alle kosten wél in de prijs zaten.

8. Leg uit wat het 'de vervuiler betaalt'-principe inhoudt.

Dit principe houdt in dat de overheid de externe kosten alsnog toerekent aan de producent of consument, bijvoorbeeld via een heffing of belasting, zodat de prijs beter overeenkomt met de werkelijke maatschappelijke kosten.

9. Waarom zou een fabriek zelf geen reden hebben om vrijwillig minder te vervuilen, als de kosten daarvan bij de omgeving liggen?

Als de fabriek zelf niet de kosten van de vervuiling draagt (bijvoorbeeld watervervuiling die de omgeving treft), heeft zij financieel weinig prikkel om dit te veranderen: minder vervuilen kost geld, terwijl de voordelen (schoon water) vooral bij anderen terechtkomen.

10. Een spijkerbroek heeft €15,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €10,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = €15,- + €10,- = €25,-.

11. Leg uit waarom consumenten vaak niet doorhebben dat ze eigenlijk niet de volledige prijs van een product betalen.

Externe kosten zoals vervuiling of CO2-uitstoot zijn niet zichtbaar op het prijskaartje. De consument ziet alleen de prijs, niet de kosten die elders door anderen worden gedragen.

12. Beoordeel: is een heffing de beste manier om externe effecten te corrigeren, of zijn er betere manieren? Onderbouw met minstens één argument voor en één tegen.

Voor: een heffing verhoogt de prijs richting de werkelijke maatschappelijke kosten en is relatief eenvoudig uit te voeren. Tegen: een heffing raakt vooral kopers met een kleiner budget het hardst, en lost het onderliggende gedrag (bijvoorbeeld vervuilende productiemethoden) niet altijd op. Andere opties zijn bijvoorbeeld strengere regelgeving of subsidies voor schonere productie.

13. Leg uit waarom het lastig is om de exacte hoogte van externe kosten te bepalen.

Externe kosten zoals vervuiling of gezondheidsschade zijn vaak niet direct in geld uit te drukken, spelen zich soms pas op lange termijn af, en zijn moeilijk toe te wijzen aan één specifiek product. Daardoor blijven schattingen van externe kosten altijd met onzekerheid omgeven.

14. Een klasgenoot zegt: "Lage lonen in kledingfabrieken zijn een negatief extern effect." Beoordeel deze uitspraak.

Strikt genomen klopt dit niet: een extern effect raakt mensen die níet bij de ruil betrokken zijn, en de naaister is zelf partij (zij werkt, de fabriek betaalt loon). Lage lonen gaan vooral over de verdeling van de opbrengst en over ongelijke macht. Wel kunnen slechte arbeidsomstandigheden ook externe effecten hebben, bijvoorbeeld als vervuiling in de fabriek ook de buurt treft. Een sterk antwoord maakt dit onderscheid.

Les 3.4

1. Leg uit wat globalisering betekent.

Globalisering is het proces waarbij landen, bedrijven en mensen wereldwijd steeds nauwer met elkaar verbonden raken, onder andere door handel, transport en technologie.

2. Wat is specialisatie?

Specialisatie betekent dat landen of bedrijven zich richten op het onderdeel van de productie waar zij relatief goed of goedkoop in zijn.

3. Noem twee voordelen en twee nadelen van globalisering.

Voordelen: bijvoorbeeld lagere prijzen voor consumenten en meer banen in producerende landen. Nadelen: bijvoorbeeld afhankelijkheid van andere landen en verlies van banen in landen waar productie wegtrekt.

4. Wat is een voorbeeld van globalisering in het dagelijks leven?

Bijvoorbeeld: een telefoon die is ontworpen in één land, met onderdelen uit meerdere andere landen, en in weer een ander land in elkaar gezet.

5. Waarom specialiseren landen zich in bepaalde productiestappen?

Omdat ze daarin relatief goed of goedkoop zijn, bijvoorbeeld door lage loonkosten, specifieke kennis of geschikte grondstoffen.

6. In welke sector werkt een katoenboer, en in welke sector werkt iemand in een kledingfabriek?

De katoenboer werkt in de primaire sector (grondstoffen uit de natuur). Iemand in een kledingfabriek werkt in de secundaire sector (grondstoffen verwerken tot producten).

7. Wat is het verschil tussen de tertiaire en de quartaire sector? Geef van allebei een voorbeeld.

De tertiaire sector levert commerciële diensten waarvoor de klant betaalt, zoals een webshop of een transportbedrijf. De quartaire sector levert niet-commerciële diensten die vooral met belastinggeld worden betaald, zoals onderwijs, zorg of de douane.

8. Leg uit waarom een kledingstuk vaak door meerdere landen reist voordat het bij jou aankomt.

Verschillende productiestappen (grondstof telen, garen spinnen, stof weven, kleding naaien) vinden vaak plaats in verschillende landen, omdat elk land zich hierin heeft gespecialiseerd, bijvoorbeeld vanwege lage loonkosten of specifieke kennis en machines.

9. Waarom kan het voor een bedrijf goedkoper zijn om in meerdere landen te laten produceren, in plaats van alles in één land?

Verschillende landen hebben verschillende voordelen: het ene land heeft lage loonkosten, het andere land heeft gespecialiseerde fabrieken of grondstoffen. Door in elk land het onderdeel te laten maken waar dat land relatief goedkoop in is, kunnen de totale kosten lager uitvallen dan wanneer alles op één plek gemaakt zou worden.

10. Wat is arbeidsdeling, en hoe hangt dit samen met specialisatie?

Arbeidsdeling is het verdelen van productiestappen over verschillende landen of bedrijven. Dit hangt nauw

samen met specialisatie: doordat elk land zich op een deel van het proces specialiseert, ontstaat er een verdeling van arbeid over de hele productieketen.

11. Geef een voorbeeld van een nadeel van globalisering voor werknemers in Nederland.

Bijvoorbeeld: als kledingproductie naar landen met lagere loonkosten verplaatst, kunnen Nederlandse fabrieksbanen in deze sector verdwijnen, omdat lokaal produceren relatief duurder is.

12. Leg uit hoe specialisatie de totale wereldwijde productie kan verhogen.

Als elk land het onderdeel maakt waar het relatief het beste in is, wordt er wereldwijd efficiënter geproduceerd dan wanneer elk land alles zelf zou proberen te maken. Dit kan de totale productie en welvaart verhogen.

13. Wat is een risico van te sterke afhankelijkheid van één ander land voor een cruciaal onderdeel?

Als er in dat land iets misgaat (bijvoorbeeld een conflict of ramp), kan de hele productieketen verstoord raken, omdat er geen snel alternatief beschikbaar is.

14. In Nederland werken de meeste mensen in de dienstensector, terwijl de katoen en de fabrieken van onze kleding vaak in andere landen zitten. Leg uit hoe dat met wereldwijde arbeidsdeling te maken heeft.

Landen specialiseren zich. Lagelonenlanden doen veel primaire en secundaire stappen (telen, naaien), omdat arbeid daar goedkoop is. Nederland specialiseert zich vooral in diensten zoals handel, transport en verkoop. Daardoor werken hier de meeste mensen in de dienstensector.

15. Beoordeel: is globalisering vooral gunstig voor consumenten, of vooral voor bedrijven? Onderbouw je standpunt.

Consumenten profiteren van lagere prijzen en meer keuze. Bedrijven profiteren van lagere productiekosten en toegang tot nieuwe markten. Een sterk antwoord erkent dat beide groepen voordeel hebben, maar beargumenteert ook dat de voordelen niet gelijk verdeeld zijn, en dat sommige groepen (zoals werknemers in krimpende sectoren) juist nadeel kunnen ondervinden.

16. Leg het begrip comparatief voordeel uit met een zelfbedacht voorbeeld.

Comparatief voordeel betekent dat een land zich specialiseert in wat het relatief het goedkoopst kan maken, ook al kan een ander land dit misschien in absolute zin beter. Voorbeeld: land A kan zowel stof weven als kleding naaien efficiënter dan land B, maar is relatief nóg efficiënter in weven. Door zich op weven te specialiseren en het naaien aan land B over te laten, kan de totale productie wereldwijd hoger uitvallen dan wanneer beide landen alles zelf zouden doen.

17. Verklaar waarom afhankelijkheid van andere landen zowel een voordeel als een risico kan zijn.

Voordeel: doordat landen zich specialiseren en van elkaar afhankelijk zijn, kunnen producten efficiënter en goedkoper gemaakt worden. Risico: als er iets misgaat in een land waar een cruciale productiestap plaatsvindt (bijvoorbeeld door een conflict, ramp of nieuwe handelsbeperking), kan dit de hele keten verstoren, omdat er geen alternatief dichtbij beschikbaar is.

Les 3.5

1. Wat verandert er sinds 1 juli 2026 voor pakketjes van buiten de EU onder €150,-?

Er geldt sindsdien een vaste invoerheffing van €3,- per productcategorie, bovenop de btw die al gold. Voorheen waren deze pakketjes volledig vrijgesteld van invoerrechten.

2. Wat doet de WTO?

De WTO (Wereldhandelsorganisatie) bewaakt wereldwijde afspraken over handel en invoerrechten tussen 166 leden, en helpt handelsconflicten tussen landen op te lossen.

3. Wat is het verschil tussen vrijhandel en protectionisme?

Vrijhandel legt zo min mogelijk beperkingen op aan internationale handel. Protectionisme beschermt juist de eigen markt met heffingen of regels, om de eigen industrie te beschermen tegen buitenlandse concurrentie.

4. Hoeveel bedraagt de vaste invoerheffing per productcategorie sinds 1 juli 2026?

€3,- per productcategorie, bovenop de btw.

5. Hoeveel leden telt de WTO ongeveer?

166 leden (bijna alle landen van de wereld).

6. Leg uit waarom de EU deze importheffing heeft ingevoerd.

Europese winkels moeten aan strenge veiligheids- en belastingregels voldoen; platforms van buiten de EU konden dat via de oude vrijstelling omzeilen. Daarnaast kon de douane het enorme aantal kleine pakketjes niet meer goed controleren op veiligheid en fraude.

7. Een bestelling heeft 2 productcategorieën. Bereken de totale importheffing.

Heffing = aantal categorieën × €3,- = 2 × €3,- = €6,-.

8. Leg uit hoe de nieuwe importheffing een voorbeeld is van het corrigeren van oneerlijke concurrentie.

Europese bedrijven betalen al belasting en moeten aan veiligheidseisen voldoen, wat hun producten duurder maakt. Platforms van buiten de EU konden hier eerder onderuit door de vrijstelling, waardoor zij oneerlijk voordeel hadden. De heffing verkleint dit prijsverschil.

9. Waarom moet de EU zich bij het instellen van importheffingen houden aan WTO-afspraken?

De EU is, net als andere landen en handelsblokken, lid van de WTO en heeft zich gecommitteerd aan gezamenlijke wereldwijde handelsregels. Dit voorkomt dat landen elkaar zonder overleg met steeds hogere heffingen beconcurreren.

10. Een bestelling heeft 4 productcategorieën. Bereken de totale importheffing.

Heffing = 4 × €3,- = €12,-.

11. Leg uit waarom de douane moeite had om de oude vrijstelling voor kleine pakketjes goed te controleren.

Het enorme aantal kleine pakketjes dat dagelijks Europa binnenkwam, maakte het voor de douane vrijwel onmogelijk om elk pakketje afzonderlijk te controleren op veiligheid, echtheid en juiste waarde-opgave.

12. Beoordeel: is de nieuwe importheffing vooral bedoeld om de overheid inkomsten te geven, of om oneerlijke concurrentie tegen te gaan? Onderbouw je antwoord.

De heffing levert de overheid weliswaar inkomsten op, maar de officiële reden is het corrigeren van oneerlijke concurrentie en het verbeteren van douanecontrole op veiligheid en fraude. Een sterk antwoord onderbouwt dit met het argument dat een vast, relatief laag bedrag (€3,-) beter past bij een correctie van oneerlijke concurrentie dan bij een puur op inkomsten gerichte belasting.

13. Leg uit wat het risico is als landen zonder gezamenlijke afspraken (zoals bij de WTO) elkaar met steeds hogere heffingen beconcurreren.

Zonder gezamenlijke afspraken kan een "handelsoorlog" ontstaan: land A verhoogt een heffing, land B reageert met een tegenheffing, enzovoort. Dit maakt internationale handel duurder en onvoorspelbaarder voor bedrijven en consumenten, en kan de wereldwijde economische groei schaden.

14. Een klasgenoot zegt: "De importheffing van €3,- is een milieuheffing volgens het principe de vervuiler betaalt." Beoordeel deze uitspraak met wat je in les 3.3 en 3.5 hebt geleerd.

Dat klopt niet helemaal. Een "de vervuiler betaalt"-heffing is zo hoog als de schade die een product veroorzaakt; deze heffing is een vast bedrag per productsoort, even hoog voor een schoon als voor een vervuilend product. Het doel is vooral eerlijkere concurrentie met Europese winkels en betere douanecontrole. Wel kan de heffing als bijeffect de verkoop van wegwerpproducten afremmen, en daarmee ook een deel van de vervuiling.

Antwoordmodel thema 4 — Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Rekenopdrachten — uitwerkingen

Les 4.2

1. Antwoord: € 1,17 — 0,26 × 0,25 = €0,065. 1,10 + 0,065 = €1,165 (afgerond €1,17).
2. Antwoord: 20% — 1 / 5 × 100% = 20%.
3. Antwoord: 25% — (10 - 8) / 8 × 100% = 25%.
4. Antwoord: 189% — (0,26 - 0,09) / 0,09 × 100% ~ 188,9%, afgerond 189%.
5. Antwoord: € 0,39 — 0,26 × 1,5 = €0,39.
6. Antwoord: € 16 — 10 × 1,60 = €16,-.
7. Antwoord: € 130 — 2000 × 0,065 = €130,-. (De fabrikant of importeur draagt de belasting af, niet de winkel.)
8. Antwoord: € 7 — 9,10 / 1,30 = €7,-.
9. Antwoord: -0,4 — Elasticiteit = %delta Q / %delta P = -8% / 20% = -0,4.
10. Antwoord: 5,9% — (1,165 - 1,10) / 1,10 × 100% = 0,065 / 1,10 × 100% ~ 5,9%. Reken met het precieze bedrag; met de afgeronde prijs €1,17 kom je op 6,4% uit.
31. Antwoord: € 1,17 — Eerst de btw eraf: 1,50 / 1,21 ~ €1,2397. Dan de verbruiksbelasting eraf: 1,2397 - 0,065 ~ €1,17. Let op de volgorde: omgekeerd rekenen doe je in de omgekeerde volgorde van de prijsopbouw.
32. Antwoord: 14,7% — Prijs zonder btw: 7,26 / 1,21 = €6,-. Aandeel accijns: 0,88 / 6 × 100% ~ 14,7%.

Les 4.3

1. Antwoord: € 0 — Volledig vergoed: je betaalt €0,-.
2. Antwoord: € 9 — 15 × 0,60 = €9,-.
3. Antwoord: € 30 — 0,60 × 25 × 2 = €30,- per week.
4. Antwoord: 100% — Van €0,09 naar €0,-: een daling van 100%.
5. Antwoord: € 50 — 200 × 0,25 = €50,- eigen bijdrage.
6. Antwoord: 60% — (9.000 - 3.600) / 9.000 × 100% = 60%.
7. Antwoord: € 75.000 — 500 × 150 = €75.000,-.
8. Antwoord: 60% — (25 - 10) / 25 × 100% = 60%.
9. Antwoord: € 120 — 0,40 × 300 = €120,- per week.
10. Antwoord: € 540 — 45 × 12 = €540,- per jaar.
31. Antwoord: € 6.500 — 30% van 9.000 = €2.700,-. Dat is meer dan het maximum, dus je krijgt €2.500,-. Zelf betalen: 9.000 - 2.500 = €6.500,-.
32. Antwoord: 750 — Per jeugdlid per jaar: 0,40 × 40 = €16,-. Aantal leden: 12.000 / 16 = 750.
33. Antwoord: € 24.000 — Subsidie per lid: 200 - 120 = €80,-. Na de subsidie zijn er 300 leden: 300 × 80 = €24.000,-. Let op: de gemeente betaalt ook voor de 250 leden die al lid waren (het meeneemeffect).

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. Antwoord: € 7,80 — 65% van 12 = €7,80.
2. Antwoord: 6% — 0,07 / 1,20 × 100% ~ 6%.
3. Antwoord: € 30 — 150 × 0,20 = €30,-.

4. Antwoord: 7 — 28 × 0,25 = 7 leerlingen.

5. Antwoord: € 8,10 — 4,50 × 1,80 = €8,10.

6. Antwoord: 8,58 cent — 0,26 × 0,33 = €0,0858 = 8,58 cent (afgerond 8,6 cent).

7. Antwoord: € 150 — 500 × 0,30 = €150,-.

8. Antwoord: 62,5% — 6 / 9,60 × 100% = 62,5% (afgerond 63%; 62 of 62,5 wordt ook goed gerekend).

9. Antwoord: € 200 — 80 × 0,50 × 5 = €200,-.

10. Antwoord: 6,5 cent — 0,25 × €0,26 = €0,065 = 6,5 cent.

Niveau 3F

1. Antwoord: € 7,70 — 5 × 1,40 = €7,-. Daarna 7 × 1,10 = €7,70.

2. Antwoord: 50% — A: (6-4)/4×100%=50%. B: (13-10)/10×100%=30%. Product A stijgt het hardst, met 50%.

3. Antwoord: € 7 — Totaal 7 + 2 + 3 = 12 delen; accijns is 7/12 × 12 = €7,-. (De verhouding is een oefenvoorbeeld; het klopt wel dat accijns het grootste deel van de prijs van sigaretten is.)

4. Antwoord: -0,2 — Elasticiteit = %delta Q / %delta P = -5% / 25% = -0,2.

5. Antwoord: € 28,80 — 30 × 0,80 × 1,20 = €28,80: nog steeds lager dan het origineel.

6. Antwoord: € 19,97 — 10 + 6,50 = €16,50. Daarover 21% btw: 16,50 × 1,21 = €19,965 ~ €19,97. Let op de volgorde: de btw wordt ook over de accijns berekend.

7. Antwoord: 33,8% — (13,0 - 8,6) / 13,0 × 100% ~ 33,8%. Let op: het aandeel daalde met 4,4 procentpunt, maar dat is een daling van 33,8 procent.

8. Antwoord: 62,7 miljoen € — 50 × $1{,}12^2$ ~ €62,7 miljoen.

Oefenbank — modelantwoorden

Les 4.1

1. Leg uit wat een 'extern effect' is, in je eigen woorden.

Een extern effect is een gevolg van iets wat je koopt of doet, dat neerslaat bij iemand anders dan de koper of verkoper zelf, en dat niet in de prijs zit.

2. Noem twee kosten van vapes die niet in de winkelprijs van een vape zitten.

Bijvoorbeeld: het deel van de zorgkosten dat via de zorgpremie door iedereen wordt betaald, damp die anderen inademen, en het chemisch/elektronisch afval van weggegooide wegwerpvapes.

3. Is een negatief extern effect hetzelfde als een persoonlijk risico dat je zelf neemt? Leg uit.

Nee. Een persoonlijk risico (zoals zelf verslaafd raken of zelf longklachten krijgen) raakt vooral jou. Een negatief extern effect raakt anderen die niets kochten, bijvoorbeeld via damp die zij inademen of via zorgkosten die alle premiebetalers meebetalen. Soms is het allebei.

4. Wat is marktfalen?

Marktfalen is wanneer de vrije markt niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving komt, bijvoorbeeld doordat externe effecten niet in de prijs zitten.

5. Noem een voorbeeld van een negatief extern effect van energiedrank-gebruik onder jongeren.

Bijvoorbeeld: zorgkosten door overgewicht of hartklachten die via de zorgpremie door iedereen worden meebetaald, of blikjes die als zwerfafval op straat belanden. (Slecht slapen is vooral een persoonlijk risico, geen extern effect.)

6. Gebruik de bron. Is deze uitspraak een feit of een mening? Leg uit.

Het is een mening met een bewering erin. "Zo lost de overheid niets op" is een mening. "Jongeren kopen via sociale media of in het buitenland" is een bewering die je zou kunnen controleren met onderzoek; de winkelier onderbouwt het hier niet met cijfers. Let op: de winkelier heeft er ook belang bij, want hij mag zelf geen smaakjes meer verkopen.

7. Leg uit waarom de vrije markt bij vapes en energiedrank niet vanzelf tot de "juiste" prijs komt.

De vrije markt bepaalt de prijs normaal via vraag en aanbod, maar houdt geen rekening met kosten die bij derden terechtkomen (zoals damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes en zorgkosten die we samen betalen). Daardoor is de marktprijs lager dan de maatschappelijke kosten en wordt er meer gekocht dan goed is voor de samenleving: dit heet marktfalen.

8. Waarom wil de overheid jongeren extra beschermen tegen vapen, ook als de schade vooral henzelf treft?

Hersenen zijn tot ver in de twintiger jaren nog in ontwikkeling, jongeren schatten risico's vaak lager in, en een verslaving op jonge leeftijd maakt het later moeilijk om nog vrij te kiezen. Bescherming tegen keuzes die vooral jezelf schaden heet paternalisme.

9. Geef een voorbeeld van een positief extern effect, als tegenhanger van de negatieve voorbeelden uit deze les.

Bijvoorbeeld: iemand die fietst in plaats van de auto pakt, zorgt voor minder file en minder uitstoot, wat ook andere mensen ten goede komt.

10. Leg uit waarom de winkelprijs van een vape lager ligt dan de "echte" maatschappelijke prijs.

De winkelprijs houdt alleen rekening met productie- en verkoopkosten, niet met de externe kosten zoals toekomstige zorgkosten. Tel je die externe kosten erbij op, dan is de maatschappelijke prijs hoger dan de winkelprijs.

11. Vergelijk deze mening met die van de winkelier (vorige vraag). Beide gaan over hetzelfde smaakjesverbod. Leg uit waarom het belangrijk is om beide standpunten te kennen voordat je zelf

een mening vormt.

De winkelier en de longarts kijken vanuit een ander belang naar dezelfde maatregel: de winkelier ziet vooral de ontwijking (zwarte markt), de longarts vooral de gezondheidswinst. Als je maar één van de twee kent, krijg je een eenzijdig beeld — pas met beide kanten kun je een goed onderbouwde eigen mening vormen.

12. (Verdieping) Leg het verschil uit tussen 'marktfalen' en 'overheidsfalen'.

Marktfalen is wanneer de vrije markt niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving leidt (bv. een te lage prijs door externe effecten). Overheidsfalen is wanneer een overheidsmaatregel het probleem niet goed oplost, bijvoorbeeld doordat mensen de regel omzeilen.

13. (Verdieping) Beoordeel: is het smaakjesverbod op vapes vooral een reactie op marktfalen, of speelt er ook iets anders mee? Onderbouw.

Er speelt meer mee dan marktfalen. Er zijn wel externe effecten (zorgkosten die we samen betalen, afval), maar het belangrijkste doel van het smaakjesverbod is jongeren beschermen: zoete smaken maken vapes aantrekkelijk voor jongeren, die de risico's van verslaving onderschatten. Beschermen tegen keuzes die vooral jezelf schaden heet paternalisme. Een sterk antwoord noemt beide redenen en zegt welke volgens jou zwaarder weegt.

14. (Verdieping) Leg uit hoe een zwarte markt in smaakjesvapes een voorbeeld van overheidsfalen zou kunnen zijn.

Als het verbod ervoor zorgt dat jongeren de producten alsnog kopen via illegale kanalen (sociale media, buitenland), wordt het beoogde doel (minder gebruik) niet bereikt en verdwijnt bovendien het overheidstoezicht op kwaliteit en leeftijdscontrole: de maatregel werkt dan averechts.

15. Is het reëel om te verwachten dat één maatregel (zoals een verbod) een negatief extern effect helemaal oplost? Onderbouw met een economisch argument.

Meestal niet: externe effecten worden zelden volledig weggenomen door één instrument. Vaak is een combinatie nodig (verbod + accijns + voorlichting + subsidie op alternatieven), omdat mensen op verschillende manieren op prikkels reageren en één maatregel makkelijk te omzeilen kan zijn.

16. (Verdieping) Waarom kan overheidsingrijpen soms zelf ook tot problemen leiden (overheidsfalen)?

Een maatregel kan onbedoelde effecten hebben, bijvoorbeeld als mensen de regel omzeilen (zoals een zwarte markt), waardoor het probleem niet wordt opgelost en er zelfs nieuwe problemen (zoals gebrek aan kwaliteitscontrole) ontstaan.

Les 4.2

1. Wat is een accijns, en op welke producten wordt accijns geheven?

Een accijns is een extra belasting op een specifiek product, bovenop de btw, vaak om gedrag te beïnvloeden. In Nederland zit accijns op tabak, alcohol en brandstof. (Op frisdrank zit verbruiksbelasting; op vapes zit nog geen accijns.)

2. Met hoeveel is de verbruiksbelasting op frisdrank en energiedrank sinds 1 januari 2024 ongeveer gestegen?

Van ongeveer 9 cent naar ruim 26 cent per liter: een verdrievoudiging (bijna 3 keer zo hoog).

3. Waarom heft de overheid accijns op bepaalde producten?

Om gedrag te beïnvloeden (mensen minder van een schadelijk product te laten kopen), om de externe kosten alsnog in de prijs te verwerken, en omdat het de overheid geld oplevert.

4. Wat betekent het dat een producent de accijns "doorberekent" aan de consument?

De producent verwerkt de extra kosten van de accijns in de verkoopprijs, zodat de consument de accijns uiteindelijk via een hogere prijs betaalt.

5. (Verdieping) Leg uit wat 'internaliseren van een extern effect' betekent.

Het betekent dat een kostenpost die eerst buiten de prijs viel (extern), via bijvoorbeeld een accijns alsnog in de prijs wordt meegenomen (naar "binnen" gehaald).

6. Waarom betaalt uiteindelijk vooral de consument de accijns, terwijl de producent die afdraagt?

Producenten berekenen de accijns meestal (deels) door in de verkoopprijs, waardoor de consument die uiteindelijk (deels) betaalt via een hogere prijs.

7. Leg uit waarom de Nederlandse verbruiksbelasting op frisdrank officieel geen "suikertaks" wordt genoemd.

Omdat het tarief voor alle suikerhoudende én ongezoete frisdranken hetzelfde is: het suikergehalte speelt geen rol. Een echte suikertaks zou naar het suikergehalte per product kijken (een "getrapte" heffing).

8. Geef een reden waarom een overheid ondanks alle goede bedoelingen ook belastinginkomsten als motief kan hebben bij een accijnsverhoging.

Een accijns levert de schatkist direct extra geld op, ongeacht of het gedrag verandert; dit kan (deels) een reden zijn naast het gezondheidsdoel, zeker als de heffing niet is afgestemd op het schadelijkheidsniveau van het product.

9. Leg uit waarom de accijns op een verslavend product hoger moet zijn dan bij een niet-verslavend product om hetzelfde effect te bereiken.

Bij verslavende producten is de vraag vaak inelastisch: verslaafde gebruikers blijven het product kopen ondanks prijsstijgingen. Om het gedrag echt te veranderen, moet de accijns dan relatief hoog zijn.

10. Wat is het verschil tussen een vast tarief per liter (zoals de huidige verbruiksbelasting) en een getrapte heffing (een echte suikertaks)?

Een vast tarief is voor elk product binnen de categorie hetzelfde, ongeacht suikergehalte. Een getrapte heffing varieert met het suikergehalte: hoe meer suiker, hoe hoger de heffing, wat een directere prikkel geeft om minder suiker te gebruiken.

11. (Verdieping) Wat is een 'inelastische vraag', en waarom is dit relevant voor accijnsbeleid op verslavende producten?

Een inelastische vraag betekent dat de gevraagde hoeveelheid weinig verandert bij een prijsstijging. Bij verslavende producten is de vraag van (verslaafde) volwassenen vaak inelastisch: een kleine accijnsverhoging heeft dan weinig effect. Jongeren reageren wel sterker op de prijs, dus een hogere accijns kan vooral helpen om te voorkomen dat zij beginnen.

12. Beoordeel: is een even hoge verbruiksbelasting op alle frisdranken (ongeacht suikergehalte) economisch gezien de beste manier om suikergebruik te verminderen?

Niet per se: een vast tarief beloont producenten niet voor het verlagen van het suikergehalte, terwijl een getrapte heffing (hoger tarief bij meer suiker) een directere prikkel geeft om gezondere varianten te maken. Het is dus een minder precies instrument dan een echte suikertaks.

13. Leg uit hoe een te lage accijns op een verslavend product tot voortdurend marktfalen kan blijven leiden.

Als de accijns niet hoog genoeg is om de "echte" maatschappelijke prijs (inclusief zorgkosten) te benaderen, blijft de winkelprijs te laag ten opzichte van de werkelijke kosten voor de samenleving; het marktfalen wordt dan slechts gedeeltelijk gecorrigeerd.

14. Vergelijk accijns met een verbod (zoals het smaakjesverbod): welk voordeel heeft accijns ten opzichte van een verbod?

Accijns laat mensen zelf kiezen: wie het product écht wil, kan het nog kopen (tegen een hogere, eerlijkere prijs), terwijl een verbod die keuze volledig wegneemt en makkelijker tot een zwarte markt kan leiden. Accijns is dus een minder ingrijpend instrument dat toch de prijsprikkel gebruikt.

Les 4.3

1. Wat is een subsidie?

Een subsidie is een geldbedrag dat de overheid geeft aan bedrijven, instellingen of burgers om bepaald gedrag of bepaalde producten te stimuleren, waardoor de prijs voor de gebruiker daalt.

2. Noem één voorbeeld van een subsidie uit deze les.

Bijvoorbeeld: een subsidie op een warmtepomp, of een vergoeding voor sportcontributie via het Jeugdfonds Sport & Cultuur (dat onder andere geld van gemeenten krijgt). Let op: de vrijstelling van belasting op mineraalwater is geen subsidie, maar werkt wel op een vergelijkbare manier.

3. Leg uit wat een 'positief extern effect' is.

Een positief extern effect is een voordeel voor de samenleving dat ontstaat door iemands keuze, zonder dat dit in de prijs zit. Bijvoorbeeld: gezonder eten leidt ook tot lagere zorgkosten voor de hele samenleving.

4. Wat is het effect van een subsidie op de prijs voor de gebruiker?

De prijs voor de gebruiker daalt, omdat de overheid een deel van de kosten voor haar rekening neemt.

5. Noem een voorbeeld van een positief extern effect van sporten.

Bijvoorbeeld: lagere zorgkosten voor de hele samenleving (die we samen via de zorgpremie betalen), of minder drukte op de weg als je naar de sportclub fietst. (Dat jij je zelf fitter voelt, is geen extern effect: dat voordeel heb je zelf.)

6. Leg uit waarom de overheid bij een positief extern effect juist wil stimuleren in plaats van straffen.

Omdat het gedrag op zich al goed is (voordelen voor gebruiker én samenleving), wil de overheid dat mensen er méér van doen; een subsidie maakt dat gedrag toegankelijker/goedkoper, in plaats van dat het ontmoedigd hoeft te worden.

7. Waarom is de vrijstelling van verbruiksbelasting op mineraalwater een voorbeeld van "wortel" naast de "stok" van hogere frisdrankbelasting?

Terwijl frisdrank duurder wordt gemaakt (stok: verbruiksbelasting), wordt water relatief goedkoper doordat er juist géén belasting op zit (wortel: een subsidie-achtig effect, al is het strikt genomen een belastingvrijstelling en geen subsidie). Beide sturen in dezelfde richting.

8. Waar komt het geld voor subsidies meestal vandaan?

Uit de algemene belastinginkomsten van de overheid (btw, loonbelasting, accijnzen enzovoort). In Nederland gaat al dat geld op één grote hoop, de rijksbegroting; geld uit de accijns op tabak is dus niet automatisch bestemd voor gezonde subsidies.

9. Geef een risico van een subsidieregeling die niet goed gericht is.

Als een subsidie te breed wordt ingezet (bijvoorbeeld voor mensen die het product toch al zouden kopen), kost dit de overheid geld zonder dat het extra gedrag oplevert: het instrument is dan minder effectief dan bedoeld.

10. Leg uit waarom een subsidie op sportcontributie de deelname aan sport kan verhogen.

Door de prijs van sporten te verlagen, wordt de drempel om te sporten kleiner, waardoor meer mensen (met name mensen met een kleiner budget) eerder kiezen om te gaan sporten.

11. Waarom kan het combineren van subsidie en accijns een sterker effect hebben dan het gebruik van maar één instrument?

Het ene instrument maakt het ongezonde alternatief duurder, het andere maakt het gezonde alternatief goedkoper. Samen verandert de prijsverhouding tussen beide opties sterker, wat de kans op gedragsverandering vergroot.

12. De overheid krijgt geld binnen via accijns en verbruiksbelasting. Noem één uitgave uit de begroting die met belastinggeld wordt betaald, en leg uit wie de begroting moet goedkeuren.

Bijvoorbeeld zorg, onderwijs, wegen of subsidies (zoals het Jeugdfonds Sport & Cultuur). Het parlement moet de begroting goedkeuren: eerst de Tweede Kamer, daarna de Eerste Kamer.

13. Sommige mensen vinden dat de opbrengst van de accijns op tabak en de belasting op frisdrank

helemaal naar gezondheid (bijv. sportsubsidies) moet gaan. Beoordeel dit voorstel.

Voor: dan gaat het geld terug naar het probleem ("de vervuiler betaalt") en is de belasting makkelijker uit te leggen. Tegen: in Nederland gaan belastingen naar de algemene begroting, zodat het parlement elk jaar zelf kan kiezen waar geld het hardst nodig is; vast "oormerken" maakt dat lastiger. Ook raakt de belasting mensen met weinig geld relatief hard. Een compleet antwoord weegt beide kanten.

14. Leg uit waarom subsidie en accijns vaak samen worden ingezet, in plaats van maar één van de twee.

Accijns maakt het ongezonde alternatief duurder, subsidie maakt het gezonde alternatief goedkoper: samen verandert de prijsverhouding tussen beide opties het sterkst, waardoor de kans groter is dat mensen daadwerkelijk overstappen.

15. Bedenk een situatie waarin een subsidie averechts kan werken (het tegenovergestelde effect heeft van wat bedoeld was).

Bijvoorbeeld: een subsidie op elektrische fietsen kan er (deels) toe leiden dat mensen die eerst gewoon fietsten, overstappen op de e-bike, waardoor het beoogde extra beweging-effect kleiner uitvalt dan verwacht.

Les 4.4

1. Wat betekent 'betutteling' in de context van overheidsbeleid?

Betutteling is het verwijt dat de overheid zich te veel bemoeit met persoonlijke keuzes van burgers, ook als die keuzes vooral henzelf raken.

2. Hield het smaakjesverbod op vapes stand bij de rechter?

Ja. Op 6 november 2024 oordeelde de rechtbank Den Haag in een zaak van een tabaksfabrikant tegen de Staat dat het verbod mocht: de schadelijkheid en de aantrekkingskracht van zoete smaken op jongeren rechtvaardigen de maatregel.

3. Noem één argument vóór en één argument tegen het smaakjesverbod.

Vóór: het beschermt jongeren met nog ontwikkelende hersenen tegen verslaving. Tegen: het raakt ook volwassenen in hun eigen keuzevrijheid en kan een zwarte markt stimuleren.

4. Noem een instrument dat de overheid kan gebruiken om gedrag rond vapes en energiedrank te beïnvloeden.

Bijvoorbeeld: een verbod, een accijns, een subsidie op alternatieven, of voorlichting.

5. Noem de drie machten van de machtenscheiding en geef bij elke macht aan wie dat bij het smaakjesverbod was.

Wetgevende macht: regering en parlement (Tweede en Eerste Kamer) maakten de Tabaks- en rookwarenwet. Uitvoerende macht: de NVWA controleert winkels en geeft boetes. Rechterlijke macht: de rechtbank Den Haag oordeelde dat het verbod mocht.

6. Leg uit waarom je uit de tabel in deze les niet zomaar kunt concluderen dat het smaakjesverbod werkt (of niet werkt).

In dezelfde periode veranderden er meerdere regels tegelijk (online verkoopverbod, verbod in supermarkten), en ook andere dingen (trends, prijzen) kunnen meespelen. Bovendien meet de tabel alleen óf jongeren vapen, niet welke smaak ze gebruiken of hoe ze eraan komen. Een verandering in de cijfers bewijst dus niet dat het verbod de oorzaak is.

7. Waarom is het onderscheid tussen minderjarigen en volwassenen relevant in het betuttelingsdebat?

Argumenten voor bescherming (onvolwassen risicobesef, kwetsbare hersenontwikkeling) gelden sterker voor minderjarigen dan voor volwassenen, die vaker het argument van keuzevrijheid gebruiken.

8. Geef een economisch argument (dus niet alleen "het is slecht voor je") vóór overheidsingrijpen bij

vapes en energiedrank.

Marktfalen door negatieve externe effecten: zonder ingrijpen draagt de samenleving kosten (zorgkosten die we via de zorgpremie samen betalen, damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes) die niet in de winkelprijs zitten, wat tot overconsumptie leidt vanuit maatschappelijk perspectief.

9. Geef een economisch argument tégen (te veel) overheidsingrijpen.

Overheidsfalen: ingrijpen kan duur zijn, moeilijk te handhaven, een zwarte markt creëren, of mensen met een laag inkomen relatief harder raken dan bedoeld, waardoor het middel erger kan zijn dan de kwaal.

10. Leg uit waarom een verbod niet altijd het gewenste effect heeft, ondanks goede bedoelingen.

Mensen kunnen het verbod omzeilen (bijvoorbeeld via een zwarte markt of het buitenland), waardoor het werkelijke gebruik nauwelijks daalt, ook al lijkt het probleem op papier opgelost.

11. Waarom is het belangrijk dat de rechter onafhankelijk is van de regering? Gebruik het voorbeeld van de tabaksfabrikant.

Omdat de rechter dan eerlijk kan beoordelen of de overheid zich zelf aan de regels houdt. De tabaksfabrikant kon het smaakjesverbod laten toetsen; als de rechter onder de regering zou vallen, zou die toetsing niets waard zijn.

12. Beoordeel of het smaakjesverbod, op basis van de cijfers in deze les, een geslaagde maatregel is. Onderbouw met minstens twee argumenten.

Een compleet antwoord weegt beide kanten. Voor succes: bij 18- tot 25-jarigen daalde het vapen van 13,0% (2023) naar 8,6% (2024). Tegen: bij 12- tot 18-jarigen steeg het nog van 6,1% naar 7,6% (niet significant), terwijl juist zij beschermd moesten worden. Daarnaast noemt een sterk antwoord dat de tabel geen oorzaak bewijst, omdat er meer maatregelen tegelijk kwamen.

13. Leg uit hoe een combinatie van accijns, subsidie en verbod effectiever kan zijn dan één los instrument.

Elk instrument pakt een ander deel van het probleem aan: een verbod verlaagt de beschikbaarheid, accijns verlaagt de aantrekkelijkheid via de prijs, en subsidie maakt het alternatief aantrekkelijker; samen verkleinen ze de kans dat mensen simpelweg overstappen naar een omweg.

14. Formuleer je eigen, onderbouwde mening: waar ligt volgens jou de grens tussen bescherming en betutteling bij dit thema?

Er is geen vast "juist" antwoord; een sterk antwoord onderbouwt de eigen grens met economische begrippen (extern effect, marktfalen) én met een afweging tussen keuzevrijheid en bescherming, bijvoorbeeld door onderscheid te maken tussen minderjarigen en volwassenen.

15. Is de uitspraak van deze winkeleigenaar een feit of een mening? Leg uit.

Een mening: dat de overheid zich "niet mee zou moeten bemoeien" en dat dit "betutteling" is, zijn persoonlijke opvattingen — geen controleerbare, bewijsbare feiten.

16. Vergelijk deze reactie van de kinderarts met die van de winkeleigenaar (vorige vraag). Leg uit waarom het voor een goed onderbouwd standpunt over dit overheidsbeleid belangrijk is om beide meningen te kennen.

De winkeleigenaar en de kinderarts hebben allebei een ander perspectief en belang: de winkeleigenaar denkt aan omzet en persoonlijke vrijheid, de kinderarts aan de gezondheid van jongeren. Let op: de kinderarts doet ook een bewering die je kunt controleren ("een verbod kan het aantal jonge gebruikers terugdringen"); daarvoor kun je naar cijfers kijken, zoals de tabel in deze les. Als je maar één van de twee kent, mis je een deel van de afweging tussen vrijheid en bescherming.

17. (Verdieping) Wat is een rechtsstaat? Gebruik het voorbeeld van het smaakjesverbod.

In een rechtsstaat moet ook de overheid zich aan de wet houden, en kun je een besluit van de overheid laten controleren door een rechter. Een tabaksfabrikant stapte naar de rechter tegen het smaakjesverbod; de rechter besliste in november 2024 dat het verbod mocht.